

ПРА́ВО НА СПЕЦІА́ЛЬНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВА́ННЯ – право певних суб'єктів, здійснюючи госп. чи ін. діяльність, використовувати природ. ресурси, природ. об'єкти з метою одержання певних благ за умови додержання певних екол. умов щодо обсягів (лімітів) використання природ. ресурсів, способів та методів їх експлуатації тощо.

За зак-вом України всі природ. ресурси перебувають у держ., комунальній та прив. власності, тобто закріплені за певними суб'єктами. До правомочностей власника належить поряд з правом володіння та розпорядження й право природокористування, за яким він має право вилучати корисні властивості природ. ресурсів. Користуючись правом розпорядження, власник може передати свої права на природокористування частково чи у повному обсязі ін. особам. Причому це стосується як права на здійснення заг. природокористування, так і П. на с. п.: напр., на підставі рішення органів законодавчої влади або органів місц. самоврядування, які від імені Укр. народу здійснюють права власника на природ. ресурси, надаються в постійне користування відповідним підприємствам, установам та орг-ціям ліси на землях держ. та комунальної власності. Право постійного природокористування за своїм статусом наближається до права власності. Однак постійний користувач, на відміну від власника, не може на свій розсуд вирішувати долю отриманої природ. ділянки (розпоряджатися): продати її, подарувати, заставити тощо.

П. на с. п. є суб'єктивним правом на самостійне використання природ.

об'єкта в процесі виробничо-госп. діяльності, якому кореспондує юрид. обов'язок вносити плату за спец. використання природ. ресурсів.

Гол. і відмінною ознакою П. на с. п. є гарантована законом можливість у передбаченому законом порядку здійснювати використання природ. ресурсів у процесі госп., виробничої діяльності, отримувати певні блага, як правило, прибуток, від спец. природокористування, вимагати усунення перешкод у користуванні природ. ресурсами з боку третіх осіб та органів держ. влади і органів місц. самоврядування, захищати свої законні права та інтереси від незаконних та необґрунтованих дій, бездіяльності ін. учасників сусп. відносин.

Прав. норми, що гарантують охорону прав природокористувачів, так чи інакше знайшли своє закріплення в усіх галузевих природноресурсових кодексах та законах. Так, згідно зі ст. 25 КУпН права користувачів надр охороняються законом і можуть бути обмежені лише у випадках, передбачених зак-вом, а збитки, завдані порушенням прав користувачів надр, підлягають відшкодуванню в повному обсязі. Відповідно до ст. 43 ВКУ права водокористувачів охороняються законом, а їх порушені права підлягають поновленню в порядку, встановленому зак-вом.

Лит.: Вовк Ю. А. Советское природноресурсовое право и правовая охрана окружающей среды. Общая часть. Х., 1986; Андрейцев В. І. Екологічне право: Курс лекцій у схемах. К., 1998; Природноресурсове право України / за ред. І. І. Каракаша. К., 2005; Комарницький В. М. Право спеціального природокористування. Луганськ, 2011.

М. К. Черкашина.

ПРА́ВО ПРИРОДОКОРИСТУВА́ННЯ – 1) як суб'єктивне право – юридично закріплена та гарантована можливість фіз. або юрид. особи одержувати корисні властивості природ. об'єкта, наданого у користування; 2) як правовідносини – визначена нормами права система прав і обов'язків, які належать чи покладаються на суб'єктів природокористування в конкретно визначених сусп. відносинах, що виникають із приводу використання природ. ресурсів, природ. об'єктів та природ. умов; 3) як прав. ін-т екол. права – сукупність прав. норм, що регулюють сусп. відносини у сфері ефективного рац. використання природ. ресурсів, природ. об'єктів та природ. умов і встановлюють підстави, умови і порядок надання, зміни та припинення такого використання.

Прав. норми, які формують відповідний ін-т екол. права, знаходять своє відображення як у комплексному екол. зак-ві (інтегровані норми), так і в поресурсному зак-ві (диференційовані норми).

П. п. як прав. інститут являє собою сукупність прав. норм, що регулюють порядок і умови рац. використання природ. ресурсів та природ. об'єктів. Цей інститут є центр. інститутом екол. права, оскільки дає можливість забезпечувати рац. використання всіх природ. багатств держави. Інститут П. п. включає в себе ряд осн. принципів екол. права. У свою чергу, відповідні норми вказаного інституту встановлюють особливості суб'єктивного П. п.

У результаті закріплення природ. ресурсів, окремих об'єктів природи або їх частин за відповідними суб'єктами

у них виникає відповідно до закону певна сукупність прав та обов'язків, тобто П. п. у суб'єктивному розумінні. П. п. у суб'єктивному розумінні – належне фіз. та юрид. особам право володіння та користування, тобто право безпосередньої експлуатації конкретного природ. ресурсу, природ. об'єкта або його частини з метою отримання певного блага. При цьому суб'єкт, який не володіє таким правом, не є природокористувачем.

Фактичне користування відрізняється від права користування, яке, у свою чергу, є фактичним користуванням на законних підставах та у порядку, передбаченому екол. правом. Саме П. п. є єдиною прав. підставою володіння та користування природ. ресурсами для фіз. та юрид. осіб.

В юрид. наук. літ. також наголошується на ознаках П. п. як суб'єктивного права, які і визначають його зміст.

Так, П. п. належить до абсолютних прав. Природокористувачі мають право вимагати від будь-яких осіб утриматися від неправомірних втручань у межі природокористування. Особи, які порушують права природокористувача, зобов'язані виконати таку вимогу. П. п. охороняється органами держ. влади від порушень із боку будь-яких фіз. та юрид. осіб.

П. п., а відповідно і правомочності з володіння та користування, похідні й залежні від права власності на природ. ресурси і природ. об'єкти. При цьому в П. п., на відміну від права власності, володіння та користування є взаємозалежними та нерозривними правомочностями, оскільки природокористувач не може володіти природ. ресурсом або

об'єктом природи, не користуючись ним. Похідний характер П. п. пояснюється тим, що надання природ. об'єкта в користування завжди відбувається за ініціативою (за участю) власника чи уповноважених ним осіб (органів), власник не втрачає правомочності щодо користування природ. ресурсами або об'єктами, він може лише передати таке право на певних умовах ін. особі (за договором, ліцензією тощо).

П. п. розглядається також як право відносини, тобто комплекс прав та обов'язків, що належать учасникам конкретних сусп. відносин, які складаються щодо використання зем. ділянки, водного об'єкта, ліс. масиву, ділянки надр, мисливського угіддя, об'єкта ПЗФ тощо. У зміст П. п., крім права користування, в будь-якому випадку входить право володіння. На підставі цього права природокористувач може знаходитися на наданій йому ділянці природ. об'єкта, здійснювати на ній ту діяльність, для якої вона надана. У цьому випадку право володіння слугує передумовою права користування.

Право володіння має велике практичне значення для природокористувача та може бути захищене ним як окрема правомочність.

Лит.: Екологічне право України. Академічний курс / за заг. ред. Ю. С. Шемшученка. К., 2008.

М. К. Черкашина.

ПРИБЕРЕЖНА ЗАХИСНА СМУГА – частина водоохорон. зони відповідної ширини вздовж річки, моря, навколо водойм, на якій встановлено більш суворий режим госп. діяльності,

ніж на решті території водоохорон. зони.

Порядок встановлення П. з. с. та режим госп. діяльності на них визначений ВКУ, ЗКУ, постановою КМУ «Про затвердження Порядку визначення розмірів і меж водоохоронних зон та режиму ведення господарської діяльності в них» та ін.

Відповідно до ст. 88 ВКУ та ст. 60 ЗКУ в межах водоохорон. зон виділяються зем. ділянки під П. з. с. з метою охорони поверхневих водних об'єктів від забруднення і засмічення та збереження їх водності вздовж річок, морів і навколо озер, водосховищ та ін. водойм. П. з. с. встановлюються по берегах річок та навколо водойм уздовж урізу води шириною: для малих річок, струмків і потічків, а також ставків площею менше 3 га – 25 м; для середніх річок, водосховищ на них та ставків площею більше 3 га – 50 м; для великих річок, водосховищ на них та озер – 100 м.

П. з. с. встановлюються на зем. ділянках усіх категорій земель, крім земель мор. транспорту.

Землі П. з. с. перебувають у держ. та комунальній власності та можуть надаватися в користування лише для цілей, визначених ЗКУ.

У межах існуючих населених пунктів П. з. с. встановлюється з урахуванням містобудівної документації.

П. з. с. встановлюються за окремими проектами землеустрою. Проекти землеустрою щодо встановлення меж П. з. с. (з установленою в них пляжною зоною) розробляються в порядку, передбаченому ЗУ «Про землеустрій».

Уздовж морів та навколо мор. заток і лиманів встановлюється П. з. с. шириною не менше 2-х км від урізу води.

У межах П. з. с. морів та навколо мор. заток і лиманів встановлюється пляжна зона, ширина якої визначається залежно від ландшафтно-формуєчої діяльності моря, але не менше 100 м від урізу води, що включає:

– території, розташовані між лінією макс. відпливу та лінією макс. напливу хвиль, зареєстрованих під час найсильніших штормів, а також територію берега, яка періодично затоплюється хвилями;

– прибережні території – складені піском, гравієм, камінням, ракушняком, осадовими породами, що сформувалися в результаті діяльності моря, ін. природ. чи антропогенних факторів;

– скелі, ін. гірські утворення.

Пляжна зона не встановлюється у межах П. з. с. морів та навколо мор. заток і лиманів на зем. ділянках, віднесених до земель мор. транспорту, а також на зем. ділянках, на яких розташовані військові та ін. оборонні об'єкти, рибогосп. підприємства.

Користування пляжною зоною у межах П. з. с. морів та навколо мор. заток і лиманів здійснюється з дотриманням вимог щодо охорони мор. середовища, П. з. с. від забруднення та засмічення і вимог саніт. зак-ва.

До узбережжя морів, мор. заток і лиманів у межах пляжної зони забезпечується безперешкодний і безоплатний доступ громадян для заг. водокористування, крім зем. ділянок, на яких розташовані гідротехн., гідрометричні та

лінійні споруди, санаторії та ін. лікувально-оздоровчі заклади, дитячі оздоровчі табори.

У разі надання права користування пляжною зоною користувачі зобов'язані забезпечити безперешкодний та безоплатний прохід вздовж берега моря, мор. затоки чи лиману.

У межах населених пунктів місц. органами виконавчої влади та органами місц. самоврядування виділяються та облаштовуються пляжні зони для безперешкодного та безоплатного користування.

На островах встановлюється режим обмеженої госп. діяльності, передбачений для П. з. с.

Режим використання об'єктів і територій ПЗФ, розташованих у межах прибережної смуги морів та навколо мор. заток і лиманів, регулюється ЗУ «Про природно-заповідний фонд України».

Оскільки П. з. с. є природоохорон. територією з режимом обмеженої госп. діяльності у П. з. с. уздовж річок, навколо водойм та на островах забороняється: 1) розорювання земель (крім підготовки ґрунту для залуження і залісення), а також садівництво та городництво; 2) зберігання та застосування пестицидів і добрив; 3) влаштування літніх таборів для худоби; 4) будівництво будь-яких споруд (крім гідротехн., навігаційного призначення, гідрометричних та лінійних), у т. ч. баз відпочинку, дач, гаражів та стоянок автомобілів; 5) миття та обслуговування транспортних засобів і техніки; 6) влаштування звалищ сміття, гноєсховищ, накопичувачів рідких і твердих відхо-